

Kırım Tatarcasında “Dep” Yapısı ve İşlevleri

The Form “Dep” In Crimean Tatar Turkish

Zühal YÜKSEL*

Özet

Sentaks özelliği dolayısıyla özel bir kullanıma sahip olan *de-* fiilinin Eski Türkçe dönemlerinden beri, kalıplaşarak farklı işlevleri yüklenmesi, sık karşılaşılan durumlardandır. Türkiye Türkçesinde *-e* zarf-fiil ekini alarak “*diye*” şeklinde teşekkül eden yapı, Kırım Türkçesinde *-p* zarf-fiil eki ile “*dep*”, zaman zaman da “*diye*” şeklinde kullanılır. “*dep*” diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi, Kırım Türkçesinde de kendi manasını koruyarak birleşik cümle yapmasının yanında, kalıplaşarak ve başka yardımcı kelimeler vasıtasıyla, cümlede zarf veya bağlaç gibi çeşitli görevleri üstlenir.

Anahtar Kelimeler

Kırım Tatar Türkçesi, *dep*, *diye*, kalıplaşma, zarf-fiiler

Abstract

It is seemed frequently since Old Turkish that which has a special usage, because of sentactic feature, the verb *de-* acquire various functions. The form *dep* which formed by gerund suffix *-p* is used in Crimean Tatar Turkish such as in many other Turkish dialects. In Turkey Turkish this form is *diye* which formed by another gerund suffix *-e*. The form *dep* is used in compound sentences by its own mean. At the other hand, it performs adverbs or conjunctions by becoming inflexible or by means of other helping words just like in the other Turkish dialects.

Key Words

Crimean Tatar Turkish, *dep*, *diye*, becoming inflexible, gerunds

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi.

Eski Türkçe devresinden beri Türkçenin bütün lehçelerinde çok işlek olarak kullanılan bu kalıp, “de-” fiiline getirilen zarf - fiil ekiyle oluşmuş bir zarf - fiildir. Günümüzde bu kullanım şekli, “de-” fiiline bazı Türk lehçelerinde “-p”; bazı Türk lehçelerinde ise ünlü (-A/-I) zarf - fiili eklerinden biri eklenmek suretiyle oluşturulmaktadır. Netice itibariyle, Eski Türkçeden günümüze kadar, bazı fonetik değişimler sonucunda “deyin // tiyin, tep // dep, tip // dip, diyü, diyüp, deye, diye” gibi şekillerde kullanılmıştır.

Çağdaş Türk lehçelerinde de işlek olarak kullanılan bu şekille ilgili olarak, Sovyetler Birliği döneminde bazı çalışmalar yapılmıştır. Türkmen Türkçesinde H. Bayliyev 1944'te Aşkabat'ta yayımladığı "K semantike form "diyip" i "diyen" i v svazi s etim vapros o peredaçe kosvennoy reci v turkmenskom yazıke"; N.T.Sauranbayev 1944'te Alma-Ata'da yayımladığı "Semantika i funktsii deepriçastiy v kazahskom yazıke"; M. K. Şaripov 1949 yılında hazırladığı "Sintaksiçeskie funktsii deepriçastiya dep v uzbekskom yazıke"; A. N. Kononov 1944 yılında Taşkent'te hazırladığı "Turetskoye deyepriçastiye diye"; 1946'da yazdığı "O sintaksiçeskih funktsiyah formu teyin-tiyin"; "O soyuznom slove diye v Turetskom Yazıke" ve "Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka" isimli çalışmalarında bu kalıplaşmış biçimin işlevleri üzerinde durmuşlardır.¹ Son yıllarda ise, Zeynep Korkmaz'ın Türkiye'de hazırladığı Türkiye Türkçesi Grameri'nde “diye”nin kullanımı ile ilgili olarak bir bölüm ayrılmıştır.² Ancak, Kırım Türkçesindeki kullanım şekilleri ile ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Eski Türkçede ve bugün yaşayan Türk lehçelerinde, bu zarf-fiil, “de-” fiil kökünün sentaks işlevi özellikleriyle ilgili olarak özel bir kullanıma sahiptir. Zaman zaman kalıplaşarak, zaman zaman da kök manasını koruyarak iki cümlenin birleştirilmesinde bağlaç olarak görev yapmaktadır.

Eski Türkçe devresinden beri, “yardımcı cümle + dep + esas cümle” şeklinde kurulan nakil cümlelerinde kendi manasını koruyan “de-” fiili, zarf-fiil grubu oluşturarak birleşik cümle yapısını basit cümle hâline getirir.

Kırım Tatarcasında “de-” fiiline “-p” zarf - fiili getirilerek teşekkül eden bu yapı, çok seyrek de olsa “de-” fiiline “-A” zarf-fiili getirilerek de oluşturulabilir.

¹ A. N. Kononov, *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka "O Slove diye"*, Moskova 1956, s. 540-544.

² Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara 2003, s. 989-992.

Kıpçak Türkçesi hususiyetlerinin belirgin bir şekilde hissedildiği Kırım Türkçesi ağızlarından Büyük Hocalar'da, bu kullanım şekliyle de karşılaşmaktayız.³

*Edige bay, onuñ balaları bñyıl bñdayaq balalarına uşaydı deye söyledi.*⁴ "Edige Ağa, onun yavruları bu yıl baykuş yavrularına benziyor, diye söyledi."

Günümüz Kırım Türkçesi yazı dilinde "y" sesinin daraltıcı tesiri ile, "de-" fiilinin vokalinde bir daralma olmakta ve Türkiye Türkçesinde olduğu gibi "diye" şeklinde kullanılmaktadır.

Unutma meni Yaqup Çapıçev. 1942 senesi... diye yazılı edi. "Unutma beni Yakup Çapıçev. 1942 senesi... diye yazılıydı." (YD, 28)

Büyük Hocalar'dan derlenen metinlerde, bu fiile "-ip" zarf-fiili getirilerek bu kullanım biçiminin deyip şeklinde de kullanıldığı görülür.

*Temir Qan müjdecige ağır müjde verip, kızım Edige'niñ deyip köz aydın ülken düğünner kurdular.*⁵ "Temir Han müjdeciyeye kıymetli hediyeler verip, kızım Edige'nindir diye, göz aydın için büyük şölenler hazırladı."

Bugün Kırım Tatarcasında kullanım yerine göre; kalıplaşmış bir zarf, bir edat veya bağlama edatı olan DEP (<de-p) farklı işlevler yüklenmektedir. Bu zarf - fiil zaman zaman cümlelerden sonra, zaman zaman da isimlerden sonra kullanılmaktadır. Kırım Tatar Türkçesindeki bu kullanım biçimlerini ve işlevlerini şu şekilde sınıflandırmak mümkündür.

I. Cümlelerden sonra:

A. Bu zarf - fiilin esas işlevi, konuşanın veya bahsedilenin düşüncesine, görüşüne atıf yaparken veya konuşan, dinleyen veya bahsedilenden aktarılan bir cümleden sonra gelerek "-arak, -mak suretiyle" gibi anlamlar verir.

1. Birinin söylediği bir sözü naklederken kullanılır.

İtimal, Emirov operatsiya yapqan serjant, "askerlerimiz köyniñ yaqın soqaqlarına soquldılar", dep yañılıp aytqanlar.. "Herhâlde, harekâtı düzenleyen çavuş Emirov, askerlerimiz köyün yakınlarındaki sokaklara sokuldular, diye yanlışlıkla söylemiştir. (AU,54)

Sizni yarın saat beşke Şamilnen beraber çağıram. Mutlaqa apayıñnen keliñiz. Beklerim,-dep ayaqqa turdı. "Sizi yarın saat beşte Şamil'le birlikte çağırıyorum. Mutlaka eşinizle gelin. Beklerim, diyerek ayağa kalktı." (AD, 94)

³ V.V. Radlov, *Obraztsı Narodnoy Literaturı Svernih Türkskih Plement*, VII. Cilt, 1896 Petersburg.

⁴ V.V. Radlov, *age.*, s. 103.

⁵ V.V. Radlov, *age.*, s. 112

2. Bahsedilen veya konuşan insanın görüşüne veya düşüncesine atıf yaparken kullanılır.

Bu qadınçiq o qadar qardaşı Leylağa beñzey ki, eger men onu, apansızdan, diger bir yerde rastketirgen olsam, bu qadın Leylanıñ aptesi ekenini mutlaq sezer edim, dep oylandı Murat. "Bu kadıncağız o kadar kardeşi Leyla'ya benziyor ki, Murat, eğer ben onunla ansızın bir yerde karşılaşırsam, bu kadının Leyla'nın ablası olduğunu farkedirdim, diye düşündü." (BTS,55)

'Bu qadın Matvey Petroviçni qaydan bile, aceba?.' dep tüşüندی o. "Bu kadın Matvey Petroviç'i nereden biliyor acaba, diye düşündü o.(SQ,292)

B. dep zarf-fiili, iki cümleyi bağlarken bu cümleler bazen aynı zamanda, bazen de farklı zamanlarda teşekkül edebilir.

1. DEP zarf-fiili tabi olan cümleyi esas cümleye bağlarken her iki cümlelerin yüklemeleri de aynı zaman dilimi içinde olan durumları veya hareketi belirtebilir. Yani bir iş veya durum teşekkül ederken ikinci bir iş veya durum da meydana gelebilir.

-Abdulla aqa, oturuñuz!- dep oña skemle kösterdi, alını-evalını soradı. "Abdulla Ağa, oturun, diyerek ona iskemle gösterdi, hâl hatır sordu." (AD, 86-87)

Oturıp baqayıq, yaq bir tütün,- dep Muratqa sigaret qutusını uzattı. "Oturup bakalım, yak bir sigara, diyerek Murat'a sigara kutusunu uzattı." (BTS,70)

2. DEP zarf-fiili tabi olan cümleyi esas cümleye bağlarken her iki cümlelerin yüklemelerinde belirtilen durum veya hareket farklı zaman dilimleri içinde olabilir. Dep zarfı, bazen de cümlede kendinden önceki bir hareketle, kendinden sonraki bir hareket arasında aynı zamanda gerçekleşme ilişkisi kurar ve "diyerek" manasında kullanılır.

Maqpule, sabır et azğana. Cezvemni ateşke qoyğan edim,- dep Sebila apte eki qolunen yerge tayanıp turdı. "Makbula, azıcık sabret. Cezvemi ateşe koymuştum, diyerek Sebila Abla iki eliyle yere dayanarak kalktı." (SQ,235)

C. DEP tabi cümlede ifade edilen fikre göre, değişik bir sentaks ilişkisini ve bağlantıyı ifade edebilmektedir.

1. Bildirme kipi alan fiilden sonra "diye" sözcüğünün kullanılması şunları ifade eder.

Sebep bağlantısı:

Gece-kündüz Ayriye tatañını tüşünip yürer edim. Bir balanen yol ortasında qaldı, dep aşığanım, içkenim arqama kete edi. "Gece – gündüz Hayriye Ablanı düşünün-

yordum. Bir çocukla sokakta kaldığı için, yediğim, içtiğim sırtıma gidiyordu.” (SQ,267)

O Çeşmeciyevağa bir şey olğandır, sağ-selamet ekenmi?-dep can alametinen demir parmaqlıq üstünden atlap samolötqa taraf cuvurdu. “O Çeşmeciyeva’ya bir şey olmuştur, diye can havliyle parmaqlığın üstünden atlayarak uçağa doğru koştu.”(SQ,305)

Plan toldu dep er kes kibi quvançını içine sığdırıp olamay yurgen Narmatcannıñ çırayı bozuldu. “İşler planlandığı gibi tamamlandığı için herkes gibi kıvancını içine sığdıramayan Narmatcan’ın yüzü asıldı.” (TK,61-62)

Doğrusını aytqanda başım qabaq kibi şişti. Patlar dep qorqam. “Doğrusunu söylemek gerekirse, başım kabak gibi oldu. Patlamasından korkuyorum.”(T Ö, 80)

Qartiy ayaqqa turıp, endi qapığa doğrulğan edi. Evge zorlar dep çekinse kerek. Endi tap bu qadar utançaqlıq oladır da! “Yaşlı kadın ayağa kalkıp, artık kapıya yönelmişti. Eve zorla sokacağından korkuyor olmalı. Artık bu kadar da utangaçlık olur mu?” (TÖ,5)

Sebep-maksat bağlantısı:

Üşüdik. Men, qaynaq suv ketireyim, içsek qızınırımız, dep kotelogımnı alıp tışarı çıqtım. “Üşüdük. Ben kaynamış su getireyim, içerseniz ısınırız, diye küçük tence-remi alıp dışarıya çıktım.” (BTKY,108-109)

Sebep-açıklama bağlantısı:

Özü yazğan, özü tikken ve ‘üç kere bismilla-bismilla’ deseñ bela-qazanı qaytarır, dep boynuna taqqan edi. “Kendi yazmış, kendi dikmiş ve “üç kere bismillah bismillah dersin’ bela kazayı savar, diye boynuna takmıştı.”(TK,119)

Men o uruştan tesadufen sağ qaldım, öz köyime ketsem, kene partizanlarğa rast kelirim dep, Çalterek köyine kettim ve onda hizmet etmege qalğan edim. “Ben o vuruşmada tesadufen sağ kaldım, kendi köyüme gidersem, gene partizanlara rastlarım diye Çalterek köyüne gittim ve orada çalışmak için kaldım.” (Taq,120)

D. Emir ve istek kipinden sonra DEP kelimesinin kullanılması sebep, maksat bağlantısını belirtir. “Bunun için, şunun için” gibi manalar verir.

1. İstek ifade eden emir kipinin 1. şahıslarından sonra DEP bağlacının kullanılması hâlinde maksat ifadesi teşekkül eder.

- Keliñiz endi tanış olayıq,- dep qızlarğa qolunu uzattı. “Gelin, artık tanışalım, diyerek kızlara elini uzattı.” (SQ,299)

Men V. N. Karpenkoğa ikinci sual bermege aşıqtım: Mur ile Roman huruldap başlağan soñ, Şevket tarsıqtı ve olarnı uyantmayım dep, yavaştan yatqan yerinden turdı da tışarı çıqtı. “Ben V. N. Karpenko’ya ikinci soruyu sormak için acele ettim. Mur ile Roman horlamaya başladıkdan sonra şevket sıkıldı ve onları uyandırmamak için yavaşça yerinden kalktı ve dışarıya çıktı.”(Taq,92)

2. III. şahıs emir kipi eklerinden sonra DEP bağlacı, sebep-maksat bağlantısı sağlar.

O halatınıñ dögmelerini iliştirip, qapığa keldi ve suvuq kirmesin dep, zornen keçirip qoyğan zembelekni köterip, qapını açtı. “O kaftanının düğmelerini düğmeleyip, kapıya geldi ve soğuk girmemesi için zorla geçirdiği sürgüyü kaldırıp kapıyı açtı.”(SQ,346)

Valerik meselesine beñzemesin,-dep ekisi de Fidanege aytmağa karar berdiler. “Valerik meselesine benzememesi için ikisi de Fidane’ye söylemeye karar verdi.”(SQ,347)

Tesadüfen rast kelgenler kimniñ cesedi olğanını bilmesinler dep, Şafiyiniñ gönüllü urbalarını aceleliknen çıkarıp alğan soñ, öziñni de cardan aşağı yuvarlattı. “Tesadüfen görenler kimin cesedi olduğunu anlamasınlar diye, Şafiy’in gönüllü elbiselerini çıkardıktan sonra, kendini de yardan aşağı yuvarladı.” (Taq,74)

E.Tabi cümle ile yardımcı cümle yer değiştirebilir. Bu durum cümlenin vurgusunu arttırır.

Şimdi Edigeniñ babası keldi: Menim oğlum Nuredin ne oldı? dep.⁶ “Şimdi Edige’nin babası geldi, benim oğlum Nuredin’e ne oldu? diye.”

II. İsimlerin yanında kullanılan DEP zarf-fiili; sebep, açıklama gibi işlevi yanında, değişik kullanım şekillerine de sahiptir.

1.İsimlerden sonra DEP kelimesi neden ve açıklama bağlantısını ifade eder. İsimlerden sonra gelen dep zarfı; bu ismi, esas fiile “olarak” veya “şeklinde” zarfının yerini tutan bir işlevle bağlamaktadır.

Sebep bağlantısı:

Babañni, partizanlarnen bağılı, dep köy ortasında darağaçqa asqanlar. “Babanı partizanlarla ilişkili diye köyün ortasındaki darağacında asmışlar.” (DY,57)

Sen meni acımadıñ. Kulak balası dep biysinmediñ. “Sen bana acımadın. Ağa çocuğu olduğum için benimsemedin.” (TK,116)

Men onu kısır, dep sattım. “Ben onu kısır olduğu için sattım.”(DY,150)

⁶ V.V. Radlov, *age.*, s. 113.

-Bizim Matvey Petroviç gibi pelteklene eken de, -dedi Kaştanov. -Öyle olsa, o esir tüşmegendir. Nemseler onu biñ esirniñ içinden tapıp, çufut **dep** ğayıp eter ediler. Kim bile, belki de sağdır. "Bizim Matvey Petroviç gibi kekeliyormuş ya, dedi Kaştanov. Öyle de olsa, o esir düşmemiştir. Almanlar onu bin esirin içinden bulup yahudi olduğu için yok ederlerdi. Kim bilir belki de sağdır." (SQ,228)

Açıklama Bağlantısı:

*Evde fuqareden-fuqare bir kişi şeerge barğanda bazarlıq **dep** balasına bir qalaç ketire edi. "Eskiden en fakir bir insan bile, şehire gidince, pazardan diye çocuğuna bir börek getiriyordu."* (DY,52)

*Slavcı Seviye kızına ciyezlik **dep**, balaban pionino aldı. "Badanacı Seviye kızına çeyizlik diye büyük bir piyano aldı."* (DY,145)

2. Cümlelerin belli kısmı ile ilişki kurmak maksadıyla DEP kelimesi, cümledeki belirlenen kısmın sonuna getirilir.

*Men oña "Cesaretli adım" **dep** serleva qoydım. "Ben ona 'Cesaretli Adım' diye başlık koydum."* (TK,30)

*Onuñ "Yıldırım cenki" **dep** adlandırğan planında Moskva en muim yerde tura edi. "Onun Yıldırım Cengi diye isimlendirdiği planda Moskova en mühim yeri tutuyordu."* (SQ,281)

3.İsimlerden sonra gelen DEP, "olarak" zarfının yerini tutar.

*Episine çidaymız, çünki ögey olsa da, o bizim anamızdır. Onu ana **dep** sevdik... "Hepsine dayanıyoruz, çünkü üvey de olsa, o bizim annemizdir. Onu anne olarak sevdik. (TÖ,25)*

*Bu yırdı qaraman trampeteciniñ adı añılmay. Mına bunıñ için olsa kerek ki, bir çoq memleketlerniñ balaları onu öz yırları **dep** sayalar. "Bu türküde kahraman trampetçinin adı anılmıyor. İşte bunun için olsa gerek ki, birçok memleketin çocukları onu kendi türküleri olarak kabul ediyorlar."* (AU,91)

4. DİYE zarfı bazı kullanışlarda da "...yerine" anlamı veren ve bir yanılma bildiren edat işlevindedir. Bu yapıda DEP genellikle isimlerle, zaman zaman da fiillerle birlikte kullanılabilir.

*Siz ketken soñ evde beklegenler şaşmalağanlarından kavıyor **dep** bütün yorğanlarını alıp ketkenler. "Siz gittikten sonra evde bekleyenler şaşkınlıktan halı yerine bütün yorganları alıp gitmişler."* (SY,124)

*Anasına, derske ketem **dep**, sovhoznıñ merkezindeki restoranda çalışğan alasına bara edi. "Annesine, derse gidiyorum diye, sovhoz çiftliğinin merkezindeki restoranda çalışğan halasına gidiyordu."* (NY,16)

5. Kırım Türkçesinde, yaklaşma hâli eki alan isimlerden sonra kullanılan DEP, maksat ifadesi verir.

Selamet qartbaba kiyevine dep beslegen sıǵırǵa yem bermege ketken arada qartiyden kimdir: "Selamet büyükbaba damadı için beslediği sıǵıra yem vermeye gittiği sırada yaşlı kadından biri: (DY,81)

Emcemiz bir küнге dep kelse de,-sovhozda mehanik eken,-biz onu aldatıp-bıldatıp, sabaları işke ketkende qapı - pencereni qapatıp, tamam on üç küн evde qapalı tuttuq. "Amcamız bir gün için gelmiş olsa bile, sovhoz çiftliğinde teknisyenmiş, biz onu kandırıp, sabahları işe giderken kapıyı pencereyi kapatıp, tam on üç gün evde kapalı tuttuk."(TÖ,81)

Qartanay dolmaǵa dep, bir sepet biber alǵan, qartbabay da şorbaǵa dep, bir kesek et, bir top soǵan, bir top da petruşka-metruşka alacaq. "Yaşlı kadın dolma yapmak için bir sepet biber almış, yaşlı adam da çorba için bir parça et, bir demet soǵan, bir demet de maydanoz alacak."(TÖ,101)

Kırım Türkçesindeki bu kullanım biçimi ile eş bir kullanım şekli de yaklaşma hâli eki almış isimle birlikte kullanılan –a zarf fiili ile kalıplaşmış **ola** kelimesinden kurulmuş yapıdır.

-On kapiklik eki biletkе ola bütün yüz kümüşlikni nasıl bozayım,- dedi. "On kapiklik iki bilek için bütün yüz gümüşlüğü nasıl bozayım, dedi." (DY,154)

6. Bilindiği gibi, Göktürk Abidelerinde "ança tip", Uygur Türkçesinde "inçe tip" şeklinde kalıplaşarak kullanılan "dep"; söylenen şeyden dolayı, böyle de-yip gibi manalar verir.

Kaǵanlık budun ertim, kaǵanım kanı ne kaǵanka işig küçüg birür men tir ermiş. Ança tip Tabǵaç kaǵanla yaǵı bolmuş. "Kaǵanlı millet idim, kaǵanım hani, hangi kaǵana hizmet ediyorum. Böyle deyip (böylece) Çin kaǵanına düşman olmuş." (Köl Tigin, Doǵu Cephesi, 9)⁷

İligin kavşurup tengri tengrisi burkanka inçe tip ötüg ötünti: tengrim... "Elini kavuşturup tanrılar tanrısı Burkan'a bu şekilde ricada bulundu: Tanrım.."⁸ (Altın Yaruk, 012. satır.)

Kırım Türkçesinde ise "böyle dep" veya "şay dep" şeklindeki bu kullanım, tamamen kalıplaşmış, söylenen bir cümleyle ilgi kurmanın yanında, basit bir cümlenin içinde de kullanılmaya başlanmıştır. "Böyle dep" yapısı Kırım Türk-

⁷ Prof. Dr. Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, 13. Baskı, İstanbul 1989 s. 78.

⁸ Dr. Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri (VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar Yazı Dili*, III. Baskı, Ankara 1977, s. 24.

çesinde söylenen sözle ilişki kurmak için kullanılırken, “şay dep” yapısı, kalıplaşarak “böylece” manasını vermektedir.

-*Aysa mına saña et parası.*

Böyle dep, *Qurtasan emce mışıqqa dua oqutacaq olğan qartiyge bir tayaq siliştirgen... Ha-ha ! ha... Olarını zornen ayırğanlar.*

“-Öyleyse işte sana et parası.

Böyle deyip Kurasan amca kediye dua okutmak isteyen yaşlı kadına bir sopa vurmuş.. Ha ha ha.. Onları zorla ayırmışlar.” (TÖ,20)

-*Qateyim, kadâm, esli-başlı qadınğa garmon ne kerek? Özüm çalıp, oña özüm oynayımı? Böyle dep* tişüngen soñ, *şu cenabetniñ garmonını balaban bir şalğa sardım da, bu qart alında onu sırtıma urıp, ta Aqtöpe bazarına alkettim...* “Neyapayım kardeşim, yaşını başını almış bir kadına armanika ne lazım? Kendim çalıp kendim mi oynayayım? Bu şekilde düşündükten sonra, o cenabetin armonikasını büyük bir şala sardım da, bu yaşlı hâlimde onu sırtıma vurup, ta Aktöpe pazara götürdüm.” (TÖ,31)

“Meni bekle” *dep* kestirip yazmaysıñmı? **Şay dep** yazğan olsañ, benim canım raat olur edi. Em **şay dep** yazmağa benim erim olaraq aqqıñ bar. “Beni bekle, diye yazsaydın. Bu şekilde yazsaydın, ben de rahatlardım. Hem de o şekilde yazmaya benim eşim olarak hakkın var.” (DY,56)

Kerim akanıñ tabiatını, qılığını bilmegenler onu sert, qaba adam belleyleyler. Bir körge de Server de onu şay dep belledi. “Kerim ağabeyin tabiatını, huyunu bilmeyenler, onu sert ve kaba bir adam sanıyorlar. İlk görüşte Server de onu öyle sandı.” (DY,8)

7. Kırım Türkçesinde DEP yapısının kalıplaşması neticesinde teşekkül eden **dep tur-** kalıbı, bir tezlik ifadesi vererek “-mek üzere” manasında kullanılır..

Onıñ başı, akıl çoqluğında, çille qarpızı kibi mına-mına patlayım, dep tura. “Onun başı, akıl çok olduğu için patladı patlayacak.” (TÖ28)

Siz de benim kadar yer yürüdiñiz, lakin öglügiñiz endi tolayım dep tura,—dedi o yigitke özüniñ, bir kulağında azaçiq pamuq olğan öglügiñi kösterip. “O, delikanlıya, siz de benim kadar dolaştınız, fakat önlüğünüz dolmak üzere, dedi, kendinin bir ölümünde azıcık pamuk olan önlüğünü göstererek.” (N Y,24)

8. Kırım Türkçesinde kalıplaşma sonucu oluşmuş diğer bir yapı da, nasıl manasında kullanılan **ne dep** kalıbıdır. Oldukça işlek bir kullanım biçimi olan bu yapı “nasıl” anlamını verir.

- Ya, barıp da men senden “dülberlik nedir?”- dep sorasam, sen buña **ne dep** cevap berirsiñ? “-Peki, gidip de ben senden güzellik nedir, diye sorarsam, sen buna nasıl cevap verirsin?” (DY,34)

Eski Türkçe döneminden beri işlek bir şekilde kullanılan “dep” kalıbı Kırım Tatarcasında da işlek olarak cümle veya isimlerden sonra kullanılmaktadır. “Dep” nakil cümlelerinde ve yardımcı fiillerle birlikte kullanılırken, “de-” fiili kendi manasındadır. Bunun haricinde isim ve cümlelerle birlikte sebep, maksat işlevlerinde kullanılır. Eski Türkçe döneminden beri kalıplaşarak tek başına kullanımı olan dep, Kırım Tatarcasında da kalıplaşarak kullanılmaktadır. ©

TARANAN ESERLERİN KISALTMALARI:

- AD:** Cemil Seydamet, Abdulla Dermenci, Taşkent 1981.
AU: Enver Arifov, Aydın Ufuqlar, Taşkent 1980.
BTKY: Ablâziz Veliyev, Bayraqqa Tamğan Közyaşları, Taşkent 1980.
BTS: Emir Faik, Bir Tamçı Suv, Taşkent 1980.
DY: Mambet Aliyev, Divardaki Yazılar, Taşkent 1977.
Fİ: Useyin Kürkçi, Fikir İncileri, Taşkent 1970.
NY: Uriye Edemova, Nişan Yüzügi, Taşkent 1974.
SQ: Çerkez Ali, Sabalar Quçağında, Taşkent 1973.
SY: Yusuf Bolat, Saf Yürekler, Taşkent 1962.
Taq: Rustem Muyedin, Taqdir, Taşkent 1972.
TK: Ayder Osman, Tanış Kózler, Taşkent 1975.
TÖ: Yusuf Bolat, Tabiatım Öyle, Taşkent 1977.
YD: Şamil Alâdin, Yer Deliciler, Taşkent